

BAŞKANLIK SİSTEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

An Examination On The Presidency System: Turkey Example

Murat AYGEN¹

ÖZET

Ülkemizde uzun süredir Anayasa değişikliği ve başkanlık sistemi konusunda tartışmalar yaşanıyordu. Nihayet 2017 yılında TBMM’de gerçekleştirilen 1. ve 2.oturumlar neticesinde 18 maddelik Anayasa değişikliği kabul edildi. Kısır kavramsal tartışmalar üzerinden yapılan sistem değerlendirmeleri ve tartışmaları konunun gerçek olarak anlaşılmasında ve yorumlanmasında yeterli görülmemektedir. Bu yüzden farklı hükümet sistemlerinden birisini tercih eden ülkelerdeki uygulamalar birbirini tutmamaktadır.

Anayasalarda belirlenen devlet başkanı, parlamento ve hükümet arası ilişkilere tesir eden pek çok faktör bulunmaktadır. Ülkelerin siyaset sosyolojisi, toplumsal parçalanmışlığı, tarihi ve siyasi mirası, parti ve seçim sistemleri, kültürel durum, parlamento çoğunluğunun yapısı ve hatta bazen siyasi aktörlerin kişilik özellikleri, ekonomik durum aynı hükümet sistemini uygulayan ülkelerde çok farklı neticeler doğurabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Başkanlık Sistemi, Yarı Başkanlık Sistemi, Parlamenter Sistem, Anayasa, Anayasa hukuku

ABSTRACT

In our country, there was a long discussion about the Constitutional amendment and presidential system. Finally, as a result of the 1st and 2nd sessions held in the Grand National Assembly of Turkey in 2017, an 18-item amendment to the Constitution was accepted. System evaluations and discussions based on inferior conceptual discussions are not considered enough to be understood and interpreted as real. Therefore, the practices in countries that prefer one of the different government systems do not match.

There are many factors that influence the relations between the president, the parliament and the government as determined by the Constitution. Countries' political sociology, social fragmentation, historical and political heritage, party and electoral systems, cultural situation, majority parliamentary structure, and sometimes even personality traits of political actors, economic situation can produce very different consequences in countries that implement the same government system.

Key words: Presidency System, Semi Presidency System, Parliamentary System, Constitution Constitutional law

GİRİŞ

Günümüz siyasi coğrafyasında hakim eğilim, demokrasiye yönelen bir değişimi işaretlemektedir. Çok partili, serbest ve adil seçimlerin varlığı üzerinden kurumsal düzeyde tanımladığımızda demokratik rejimlerin sayısı, dünya tarihinde hiç olmadığı kadar artmış bulunmaktadır. Yeni anayasa yapma sürecinde olan ya da siyasi reform ihtiyacı içindeki tüm ülkeler açısından hükümet sistemi arayışı önemli bir problem alanı olarak ortaya çıkmaktadır. 3 Kasım 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin sonucunda hazırlanmış bir anayasa olduğu için, içeriğinden bağımsız olarak, anayasa yapımcıların demokratik meşruiyeti bakımından günümüzde siyasi meşruiyet sorgulaması ile karşı karşıyadır. Buna paralel olarak ortaya çıkan yeni anayasa arayışları, içinde bulunduğumuz dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Mayıs 2012 tarihinde Anayasa Uzlaşma Komisyonunun kurulmasında somutlaşmıştır. <http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/>,Erişim: 30.01.2015.

¹ Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ELAZIĞ, email: muraygen@yahoo.com

Her ne kadar siyasi partilerin yazılı tekliflerine yansımaya da, Yeni Anayasa tartışmaları bağlamında en çok öne çıkan konulardan biri de hükümet sistemi tartışmaları ve bu bağlamda dillendirilen başkanlık sistemi talebi olmuştur. Parlamento ile tanıştığı 19 Mart 1877'den beri, Milli Mücadele döneminde kuvvetler birliğini esas alan Meclis Hükümeti Sistemini uygulasa da, Türkiye'de hakim hükümet sistemi geleneği, yumuşak kuvvetler ayrılığına dayanan parlamenter sistem olmuştur. Kuvvetler arasındaki ilişkilerin niteliği üzerinden ayrılan hükümet sistemlerine ilişkin tartışmaların geçmişi dünyada çok eski olmakla birlikte, Türkiye'de en fazla 1980'lere kadar uzanmaktadır. Hükümet sistemine ilişkin siyaset bilimi literatürü, bu sistemi hem demokrasiye geçiş ve demokrasinin konsolidasyonu, hem de iyi yönetim etrafında gelişen bir tartışma olarak ele alırken, bu tartışmanın diğer ayaklarını da ihmal etmemektedir. Siyasi kültür, seçim sistemi ve bununla bağlantılı olarak biçimlenen siyasi parti sistemi, hükümet sistemi tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. İlginç bir şekilde, Türkiye'de başkanlık sistemi üzerine odaklanan hükümet sistemi tartışmasının, seçim ve parti sistemi tartışmalarından büyük ölçüde bağımsız olarak yürütüldüğü görülmektedir. Parlamantonun içinden çıkan ve ona karşı sorumlu olan bir yürütme mi, yoksa halk tarafından seçilen ve yasama organından bağımsız olan bir yürütme mi siyasi ve ekonomik gelişmeyi sağlamak açısından daha fonksiyoneldir. Bkz. http://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yari_baskanlik.pdf, Erişim: 30.01.2015

Her ülke özelindeki siyasi kültür, uluslararası korunganlık, tarihi miras, geçmişte yaşamış olduğu askeri darbeler, devletlerin toplumsal parçalanma ve kutuplaşma düzeyi ile siyasi kurumsallaşma ve ekonomik gelişme düzeyi, hükümet sistemi tartışmalarında belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümet sistemleri açısından parlamenter sistem ile başkanlık sistemi iki ana eksen oluşturursa da, her iki sistem de kendi içinde genelleme yapmayı neredeyse imkânsız kılacak kadar çeşitlilik içermektedir. Yarı-başkanlık sistemi, iki ana sistemden de unsurlar taşıyan ve daha önce Fransa, Rusya ve Polonya örnekleri üzerinden ele alabileceğimiz karma bir sistemdir. Başkanlık sistemini Amerika, Kore, Meksika ve Latin Amerika gibi bazı ülkeler üzerinden inceleyebiliriz. Parlamenter hükümet sistemini ise İngiltere ve Almanya örnekleriyle incelemek mümkündür. Gerçek manada sert kuvvetler ayrılığını uygulayan, üstünlerin hukuku değil, hukukun üstünlüğünü uygulayan devlet dünyada sadece Amerika Birleşik Devletleridir. Başkanlık sistemini uygulayan diğer devletler ABD'ye benzemekle beraber daha çok kendi ülkelerine göre bu sistemi uyarlamışlardır. Parlamenter sistemi gerçek manada İngiltere'de, Yarı Başkanlık hükümet sistemini ise Fransa'da görmekteyiz. Hükümet sistemi tartışmalarının belirleyici sorusu olan "Hangi sistem daha iyidir?" sorusunun cevabını demokrasinin konsolidasyonu ekseninde düşündüğümüzde çok sayıda parametreden söz etmek mümkündür. Bunlar, siyasi meşruiyet, siyasi istikrar, temsil ve hesap verebilirliktir.

Başkanlık sistemi ve parlamenter rejimin demokrasinin sürdürülebilirliği ve kalitesi açısından avantajları ve dezavantajları, özellikle 1980'li yıllardan bu yana, siyaset bilimcileri arasında yoğun bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmanın başlamasında öncü rolü oynayan Juan Linz, çeşitli eserlerinde başkanlık sisteminin tehlikelerine ve parlamentarizmin erdemlerine işaret etmektedir. Linz'in başkanlık sistemine yönelttiği başlıca eleştiriler şunlardır:

Toplam-Sıfır Oyunu

Linz'e göre başkanlık seçimleri, kazananın her şeyi kazandığı bir toplam-sıfır oyunudur. Bu sistemde yürütme yetkisi tümüyle tek bir kişiye ait olduğuna göre, kazanan her şeyi elde etmiş olacak, muhalefet ise iktidarda hiçbir pay sahibi olamayacaktır. Buna karşılık parlamenter rejimlerde muhalefet partilerinin hükümet koalisyonlarına katılarak iktidarı paylaşma şansları mevcuttur. Bu iddia, ancak yürütme organı bakımından doğru kabul edilebilir. Başkan, yürütme yetkisini tümüyle kazansa da, sistemin diğer temel unsuru olan yasama organının, başkana muhalif bir çoğunluğun kontrolünde olması elbette mümkündür. Bu durumda da kazananın her şeyi kazandığı bir sistemden söz edilemez. Muhalif yasama organı, başkanın kanun tekliflerini ve bütçesini reddetmek suretiyle, onu hareketsizliğe ve başarısızlığa mahkûm edebilir.

Seçimi kaybeden parti liderine, muhalefet sıraları görünmüyor. Bu yüzden bu kural ya hep, ya hiç oyununa benziyor. Birlikte yaşama arzusu zora düşüyor.

Katılık

Başkanlık sisteminde başkanın sabit bir süre için seçilmesi ve bu süre içinde çok istisnaî haller dışında yasama organı tarafından görevine son verilememesi, bu sisteme parlamenter rejimde söz konusu olmayan bir katılık vermektedir. Başkanlık sisteminin savunucuları, bu katılığı rejimin avantajlarından biri olarak görmektedirler. Gerçekten, başkanın sabit bir süre için seçilmesi ve yürütme gücünün tek sahibi olması, parlamenter sistemlerde zaman zaman görülen istikrarsız ve kısa ömürlü koalisyon hükümetlerine imkân vermez; diğer bir deyişle, yürütmede istikrarı sağlar. Buna karşılık katılık, başarısız, kamuoyunun, hatta kendi partisinin güvenini kaybetmiş bir başkanın değiştirilmesine imkân vermez. Oysa parlamenter rejimlerin bu tür krizlere ve değişen şartlara uyarlanma kabiliyeti çok daha yüksektir. Başbakanın düşürülmesi, yeni bir koalisyonun oluşturulması ve benzer yollardan kriz çok daha kolaylıkla çözülebilir. Bu çabalar sonuç vermezse, parlamentonun feshi ile seçimlere gidilmesi ve böylece yeni bir hükümet çoğunluğunun oluşması mümkündür. Nihayet, yürütmenin istikrarını, genel anlamda siyasal istikrarla karıştırmamak gerekir. Başkanlık sistemi yürütmede istikrar sağlarsa da, başkanın siyasetinin yürütülebilmesi için zorunlu olan kanunların yasama organınca kabul edilmemesi, başkanın bütçesinin reddi, parlamenter sistemlerde görülebilecek olan hükümet krizlerinden çok daha derin krizler yaratabilir. Bu krizler daha önceleri Latin Amerika'da sık sık görüldüğü gibi, silahlı kuvvetlerin "ara bulucu güç" olarak müdahalesine yol açabilir.

Siyasi meşruiyet veya çift demokratik meşruluk

Başkanlık sisteminde başkanın ve yasama organının ayrı seçimlerle halk tarafından seçilmesi, her ikisine de halkın iradesini temsil etme anlamında demokratik meşruluk kazandırmaktadır. Başkanla yasama organı çoğunluğunun ayrı partilere veya ayrı siyasal eğilimlere mensup olmaları durumunda bu meşruluk krizini çözebilecek bir demokratik mekanizma yoktur. ABD'de bu tarz krizlerin ortaya çıkmaması, Amerikan siyasal kültürünün ve özellikle siyasal partilerinin kendilerine özgü, âdeta benzersiz konumlarıyla açıklanabilir. Sosyal bölünme çizgilerinin daha derin, partilerin daha disiplinli ve ideolojik oldukları ülkelerde, bu krizlerin daha sık ortaya çıkacağı ve çözümlerinin çok daha zor olacağı açıktır. Başkanlık sisteminde hem yürütmenin başı olan başkanın hem de yasama organının halk tarafından seçilmesi "çift meşruiyet" problemine yol açmakta ve iki güç arasındaki anlaşmazlıklarda hangisinin "eşitler arasında birinci sayılacağı" öngörülememektedir. Parlamenter sistemde yürütme parlamentodan bağımsız olmadığı için böyle bir problem, yalnızca tek kanatlı parlamentolarda söz konusu değildir. Çift kanatlı parlamentolarda ise iki kanatta rakip partilerin çoğunluğu söz konusu olduğunda çift meşruiyet problemi doğabilmektedir. Parlamentonun "alt kanadının" feshedilip Senatonun feshedilemediği örneklerde de bu probleme rastlanabilmektedir. İki kanatlı parlamentolarda ortaya çıkabilen çift meşruiyet problemi, bazı siyaset bilimcilere göre, ikili parlamenter yapının sağladığı faydalar yanında ihmal edilebilir niteliktedir.

Siyasi istikrar

Demokratik konsolidasyon için önem taşıyan unsurlardan biri siyasi istikrardır. Başkanın hükümeti kendi çalışabileceği kişiler içinden seçtiği ve görevden alınma ya da güvensizlik oyununa muhatap olma gibi kısıtlarının bulunmadığı başkanlık sistemi bu açıdan parlamenter sisteme üstünlük sağlamaktadır. Kimi siyaset bilimciler ise, kriz durumlarında hükümetlerin değişebilmesini demokrasinin konsolidasyonu açısından olumlu bir durum olarak görmek ve yürütmeyi sorumlu kılan güvensizlik oyununun başkanlık sisteminde eşdeğer bir karşılığı bulunmadığını ileri sürmektedir. Buna göre, başkanlık sisteminde parti disiplininin zayıf olması da, parlamenterleri pozisyonel değil mesele bazlı olarak tutum belirlemeye itmekte ve bu da siyasi istikrara katkı yapan bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Temsil ve hesap verebilirlik (denetim)

Başkanlık sistemini savunanların argümanlarından biri, bu sistemde seçmenlerin kime oy verdiklerini ve kazanması durumunda kimin kendilerini yöneteceğini bilerek oy vermeleridir. Oysa çok-partili bir parlamenter sistemde seçmenin, seçimlerden sonra nasıl bir koalisyon oluşacağını, başbakanın kim olacağını, oy verdiği partinin o koalisyonda yer alıp almayacağını önceden bilmesine imkân yoktur. Bu iddia, ancak aşırı ölçüde parçalanmış çok-parti sistemleri bakımından doğru kabul edilebilir. Hâkim-partili, iki-partili ve ılımlı çok-partili sistemlerde seçmenin konumu, başkanlık sistemindekinden pek farklı değildir. Üstelik birçok ılımlı çok-parti sisteminde, seçimlerden sonra hangi partilerin koalisyon kurabilecekleri az çok bellidir ve bazı durumlarda partiler bunu seçimlerden önce halka ilân ederler. Başkanlık sisteminde adayların partilerinden çok, kişisel özelliklerinin öne çıktığı iddiası da ancak kısmen doğrudur. Başkanlık sistemi, başkanlık yarışmasının kişiselleşmesi yönünde bir eğilim yaratırsa da, başkan adaylarının pek çoğunun bir siyasal parti bağlantısı vardır. Üstelik içinde yaşadığımız görsel medya çağında, parlamenter rejimlerde de parti liderlerinin kişilik özelliklerinin gitgide artan bir rol oynadığı inkâr edilemez. Nihayet, başkanlık sistemi savunucularının, başkanlık sisteminde hesapverirliğin daha açık olduğu yolundaki iddiaları da, tartışmaya açıktır. Başkanlık sisteminde başkanın, yürütme yetkisinin tek sahibi olduğu, dolayısıyla gerçekleştirilen veya gerçekleştirilemeyen politiklardan tek başına onun sorumlu olduğu elbette doğrudur.

Ancak bu hesap verme, ancak başkanın görev süresinin bitiminde, yani yeni seçimlerde gerçekleşebilmektedir. Başkanın görev süresinin tek bir dönemle sınırlandırıldığı başkanlık sistemlerinde bunun hiçbir pratik anlamının olmayacağı açıktır. Kaldı ki, iki-partili ve ılımlı çok-partili parlamenter sistemlerde seçimler yoluyla halka dikey hesap verme mekanizması mükemmelen işlediği gibi, iki seçim arasında parlamentoya karşı yatay hesap verme mekanizması da her zaman harekete geçirilebilir. Parlamenter sistemi savunanlara göre, çoğunlukçu karakterinden dolayı başkanlık sistemi küçük partilerin yarışmasına imkan vermemekte ve siyasetin demagoji üzerinden yürütülmesini teşvik etmektedir. Oysa parlamenter sistem, hükümeti kurma sürecinde bazen en küçük partileri de denkleme dâhil ettiği için halkın taleplerini daha iyi temsil etmektedir. Çoğunluk oyu ile başkan seçilen kişi, tüm halkı temsil iddiasıyla hareket ettiğinde muhalefete daha az tahammül göstermekte ve eleştirilere tolerans düzeyi azalmaktadır. Hükümetin üstünde tarafsız bir cumhurbaşkanının bulunduğu parlamenter sistemde ise cumhurbaşkanı, hükümetin gücünü kısıtlayabilmektedir. Karşı tezlere göre ise, parlamenter sistemde cumhurbaşkanı kendisinden beklenen tarafsız ve uzlaştırıcı fonksiyondan uzaklaşabilmektedir. Özellikle, cumhurbaşkanının yetkileri arttıkça bu durumun ortaya çıkma ihtimali güçlenmektedir. Seçmen düzeyinde kutuplaşmamış siyasi sistemlerde başkanlık sistemi problem oluşturmazken, siyasi kültür açısından parçalanmış ve kutuplaşmış toplumlarda kutuplaşmayı hızlandıran bir nitelik taşıyabilmektedir. Hesap verebilirlik açısından baktığımızda, başkanlık sistemi, kuvvetler ayrılığının bulunduğu ve yürütmenin doğrudan halk tarafından belirlendiği bir sistem olarak, seçmen ve seçim sonuçları arasında doğrudan ve açık bir ilişki ortaya koymakta, seçimleri devlet başkanı ve hükümetten doğrudan hesap sorma mekanizmasına dönüştürmektedir. Parlamenter sistem ise, tek bir partinin hükümeti kuramadığı durumlarda, seçim ve hesap verebilirlik arasında doğrudan bir ilişkiye imkân vermemektedir. Kuvvetler ayrılığı ve fonksiyonların örtüşmesi, yürütmenin faaliyetleri, siyaset ve yönetim süreçleri konusunda kamuoyunun bilgilendirilmesinde başkanlık sistemini bir adım öne çıkarmaktadır. Bu bilgi akışının doğruluğu ise tartışma konusudur. Parlamenter sistemi önceleyen yaklaşıma göre, hür basının varlığı, serbest bilgi akışı için yeterli bir teminattır.⁴ Hükümet sistemi tartışmalarında unutulmaması gereken temel husus, her iki sistemin de kendisine ait bir mantığının bulunduğu ve bu mantık ile ilgili ülkenin siyasi kültürü ve sosyopolitik yapısının örtüşme düzeyidir. Siyasi krizler, başkanlık sisteminin uygulandığı örneklerde parlamenter sistemi, parlamenter sistemin bulunduğu ülkelerde başkanlık sistemini “avantajları” üzerinden siyasi gündeme taşımaktadır. Hükümet sistemi tercihi diğer belirleyici unsurlardan yalıtılarak değerlendirilebilecek bir tercih değildir (Musil, 2013: 200)

Parlamente rejim, Başkanlık ve yarı-Başkanlık hükümeti tipleri, kuvvetler ayrılığı kriterine, daha doğrusu yasama-yürütme ilişkilerinin düzenleniş tarzına göre birbirinden ayrılan hükümet sistemleridir. Hukuk devletinin vazgeçilmez bir şartı olan yargı bağımsızlığı, hükümet şekli ne olursa olsun, bütün çağdaş demokratik rejimlerde korunduğuna göre, yargıyı bu tablonun dışında tutmak gerekir. Yasama-yürütme ilişkileri bakımından parlamente rejimle Başkanlık Sistemi arasındaki en önemli fark, bunlardan birincisinde hükümetin parlamentonun içinden çıkması ve ancak onun güvenine sahip olduğu sürece görevde kalabilmesidir. Parlamentonun hükümeti her zaman güvensizlik oyuyla düşürebilme imkânına karşılık, hükümetinde parlamentoyu feshederek yeni seçimlere gidebilmesi, parlamente rejimin asli unsurları arasında sayılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, parlamente rejimde her iki organın da, diğerinin hukuki varlığına son verebilme yetkisi vardır. Oysa Başkanlık Sistemi'nde ne yasama, yürütmenin hukuki varlığına son verebilir, ne de yürütme yasama organını feshederek yeni seçimlere gidebilir. Bu sistemde başkan ve yasama organı, halk tarafından genel oyla, ayrı ayrı ve sabit süreler için seçilirler ve bu süre içinde diğer organ karşısında bağımsız varlıklarını sürdürebilirler. Başkanlık Sistemi'nde de yasama ile yürütme arasında bazı karşılıklı etkileşim yolları elbette vardır; ancak bu yollar, organlardan birine, diğerinin hukuki varlığına son verme yetkisini vermez.

Prototipini 1958 Beşinci Cumhuriyet Fransız Anayasası'nın oluşturduğu yarı-Başkanlık Sistemi ise bir bakıma iki ana tipin bazı unsurlarını kendisinde birleştiren bir karma tip olarak nitelendirilebilir. Sistemin, Başkanlık Sistemi'ne benzeyen yönü, halk tarafından doğrudan doğruya seçilmiş ve geniş anayasal yetkilerle donatılmış bir Cumhurbaşkanı'nın varlığı, parlamente rejime benzeyen yönü ise yasama organına karşı sorumlu yani onun güvenine muhtaç bir hükümetin mevcudiyetidir. Yarı-Başkanlık Sistemi'nin de doğurduğu ciddi sorunlar vardır.

Başkanlık Sistemi'nde yasama-yürütme kilitlenmelerini çözebilecek anayasal mekanizmaların yokluğu, ABD kadar olumlu şartlara sahip olmayan Latin Amerika ülkelerinde başkanları zaman zaman yasama organını devre dışı bırakarak ülkeyi kanun gücündeki kararnamelerle yönetme yoluna sevk etmektedir. (Cambridge, Cambridge University Press, 1998). Bu durumun, Başkanlık Sistemini demokratik ruhundan uzaklaştırmakta ve başkanın elinde aşırı kuvvet toplanmasına yol açmaktadır. Latin Amerika Başkanlık Sistemleri'nde yasama organının başkan üzerinde etkili bir denetim gerçekleştirebildiğini söylemek de güçtür. Başkanın, gerek yasama organına, gerek mahkemeler ve Sayıştay gibi diğer devlet kurumlarına karşı hesap verebilirliğinin sınırlı olması, Arjantinli siyasal bilimci Guillermo O'Donnell'i, bu rejimleri "delegasyoncu demokrasiler" adı altında yerleşik temsili demokrasilerden farklı yeni bir tip olarak kavramsallaştırmaya sevk etmiştir. (O'Donnell, 1994:60) Bununla birlikte, Başkanlık Sistemi'nin, çoğu zaman, başkanın kişisel diktatörlüğüne dönüşme eğilimi taşıdığı iddiası da abartmalıdır. Çünkü, başkanlık sistemi de, özünde, parlamente rejim veya yarı-başkanlık sistemi kadar demokratik bir hükümet biçimidir. Latin Amerika'daki Başkanlık Sistemi deneyimlerinin zaman zaman kişisel diktatörlüklere dönüşmesi veya askeri darbelerle kesintiye uğraması, elbette sadece bu ülkelerde uygulanan Başkanlık Sistemi'ne izafe edilemez. Parlamente sistemlerde de gücü eline geçiren tek parti iktidarında da otoriter liderler ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanında, sözü geçen ülkelerde ekonomik az gelişmişlik, gelir farklarının büyüklüğü, demokratik siyasal kültürün zayıflığı ve siyasal mücadelenin aşırı ölçüde kutuplaşmış olması, demokrasinin sürdürülebilirliği üzerinde, muhtemelen hükümet sisteminden daha fazla etkili olmuştur. Bununla birlikte Başkanlık Sistemi'nin de, yasama-yürütme krizlerini çözebilecek mekanizmalardan yoksunluğu, başarısız bir başkan görev süresi sırasında görevden uzaklaştırabilecek esneklikten mahrum olması, siyasal mücadelenin bir toplam-sıfır oyununa gelerek kızılaşması ve kutuplaşması gibi nedenlerle, bu sonuca katkıda bulunduğu inkâr edilemez. (Linz,2002:40)

Ampirik veriler, demokratik rejimin sürdürülebilirliği açısından, parlamente rejimlerin, başkanlık sistemlerine oranla daha şanslı olduklarını göstermektedir. Alfred Stepan ve Cindy Skach'ın OECD üyesi olmayan ve 1973-1989 döneminde en az bir yıl demokratik rejim altında yaşamış bulunan 53 ülke üzerindeki araştırmasına göre, bunlar arasında parlamente rejimle yönetilenlerin yüzde 61'i, 1973-1989 arasında en az on yıl sürekli olarak demokratik rejimi

sürdürmüşlerdir; başkanlık sistemiyle yönetilenler arasında ise bu oran, sadece yüzde 20 'dir. Benzer şekilde, aynı dönemde parlamenter rejimle yönetilen ülkelerin ancak yüzde 18'i bir askeri darbeye maruz kalmış olduğu halde, başkanlık sistemiyle yönetilenlerde bu oran yüzde 40'tır. Stepan vd., :125)Görülüyor ki, başkanlık sistemlerinin uzun vadeli siyasal istikrarı sağlamada daha avantajlı oldukları iddiası, verilerle kanıtlanmadığı gibi, parlamenter rejimlerin her zaman güçsüz ve istikrarsız hükümetlere yol açacağı görüşü de abartmalıdır. Özellikle iki-partili parlamenter rejimlerde hükümet, büyük otorite ve istikrara sahiptir. Hatta sağlam bir tek parti çoğunluğu tarafından desteklenen parlamenter bir başbakanın, başkanlık sistemindeki başkandan daha güçlü olduğu da gerçektir. Çünkü başbakan ve hükümeti, parlamentodaki parti çoğunluğuna dayanarak, yasama faaliyetlerini büyük ölçüde yönlendirme imkânına sahiptir. Gerçi iki-partili parlamenter rejimler oldukça azdır; ancak çok-parti sisteminin özellikle onun ılımlı türünün, Sartori, 1976:135) mutlaka istikrarsız ve güçsüz hükümetlere yol açtığı söylenemez. İlimli, ya da "işleyen" çok-parti sistemi, Almanya'da, İskandinav ve Benelux ülkelerinde, etkin ve istikrarlı bir yönetimle mükemmelen bağdaşmaktadır. Türkiye'de de, nispi temsil sisteminin varlığına rağmen, 1965-1971, 1983-1991 yıllarında ve halen tek parti çoğunluğuna dayanan bir hükümet mevcut olmuştur. Çok-parti sisteminin aşırı türünde hükümetleri istikrarsız ve uyumsuz kılan faktör, parti sisteminin aşırı derecede parçalanmış ve ideolojik bakımdan kutuplaşmış olmasıdır. Böyle bir parti sisteminde parlamenter rejimin de, başkanlık sisteminin de istikrarlı ve yönetebilir bir demokrasiyi sürdürebilmesine imkân yoktur.

Türkiye'de başkanlık sistemine geçilmesini savunanların zaman zaman başvurdukları bir argüman da, bu sistemin Türkiye'nin sosyal yapısına ve siyasal geleneklerine uygun olduğudur. Eğer bununla kastedilen, Türkiye'nin altı yüz yıllık monarşi mirası başkanlık sistemi olarak kabul edilebilecek olan tek-parti deneyimi ise tam da bu sebepten dolayı başkanlık sisteminin reddedilmesi gerekir. Türk siyasal partilerinin çok büyük ölçüde kişisel liderliğe dayandığı ve bunun çoğu zaman hükümet düzeyine de yansıdığı düşünülürse, bu olumsuz eğilimleri büsbütün pekiştirecek bir siyasal yapılanmanın değil, tersine onları bir ölçüde de olsa sınırlandıracak bir yapılanmanın tercih edilmesi gerektiği açıktır. Üstelik Türkiye, sınırlı Osmanlı deneyimini bir yana bıraksak bile, çok-partili siyasal hayata geçtiğimiz 1946 yılından beri parlamenter rejimle yönetilmektedir; dolayısıyla bu yönde bir anayasal geleneğin oluşmuş olduğu söylenebilir. Bu geleneğin terk edilmesi için hiç bir zorlayıcı sebep yoktur. Çağdaş demokrasiler arasında parlamenter rejimi terk edip başkanlık sistemine geçen veya bunun tersini yapan bir ülkeye rastlanmamaktadır.

Siyasal Üslûp ve Kutuplaşma:

Linz'e göre başkanlık seçimleri, ister tek-turlu ister iki-turlu olsun, genellikle iki belli başlı aday arasında cereyan eden "iki kutuplu" bir süreçtir ve bu durumun ciddi ölçüde bir kutuplaşmaya yol açması muhtemeldir. Küçük oy farklarının galibi belirleyeceği bu süreçte adaylar, belli oy gücüne sahip aşırı ya da sistem-karşıtı partilerin desteğini sağlamaya ihtiyaç duyabilirler. Bu da toplumdaki kutuplaşmayı derinleştirir. Ancak Linz'in kendisinin de belirttiği gibi bu tehlike, demokratik oyun kurallarının toplumun büyük çoğunluğu tarafından benimsendiği, sistem-karşıtı partilerin mevcut olmadığı, ya da marjinal konumda olduğu ülkeler bakımından söz konusu değildir. Nitekim ABD'de başkan adayları, daha çok, merkezdeki "yüzen oylar"ı hedefleyerek merkezci politikaları savunmaktadırlar. Dolayısıyla kutuplaşma tehlikesi, hükümet sistemi modelinden çok, siyasal sistemin genel niteliklerine ve siyasal kültüre bağlı görülmektedir. Nitekim son yılların Türkiye'si dahil, birçok parlamenter rejim de endişe verici ölçüde siyasal kutuplaşmaya sahne olmuştur.

Linz'e göre başkanlık sisteminin sonuçlarından biri de siyasete çatışmacı bir üslûbun hâkim olmasıdır: "Bir başkanla seçmen kütlesi arasındaki dolaysız ilişkinin belki en önemli sonuçları, başkanın tüm halkın tek seçilmiş temsilcisi olduğu hakkında besleyebileceği duygu ve bunun beraberinde gelen kendi taraftarlarını 'halk'ın tümüyle karıştırma tehlikesidir. Başkanın otoritesinde mevcut olan plebisitçi unsur, onun karşılaştığı engelleri ve muhalefeti çok can sıkıcı gibi gösterebilir. Başkan, bu düş kırıklığı içinde kendi politikalarını halk iradesinin yansıması,

muhaleflerinkini ise dar çıkarların bencil planları olarak tanımlama eğilimine girebilir. ... Muhalefete karşı soğuk kayıtsızlık, saygısızlık, hatta açık husumet yönündeki bu kaygı verici eğilim hafife alınmaz. Linz,1995:152)Kulaklarımıza çok tanıdık gelen bu ifadeler, söz konusu eğilimin başkanlık sistemlerine özgü olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak gene de, başkanlık sisteminin yapısının, bu yönde bir eğilimi teşvik edeceği söylenebilir.

Başkanlık sisteminin yapısının teşvik ettiği siyasal üslup, Guillermo O'Donnell'in "delegasyoncu demokrasi" olarak adlandırdığı rejim tipiyle büyük benzerlikler göstermektedir. O'Donnell, büyük ölçüde Latin Amerikan başkanlık sistemlerinden esinlenerek yazdığı 1994 tarihli "Delegative Democracy" başlıklı klasikleşmiş (O'Donnell, :58) bu tür rejimlere egemen olan siyasal üslup hakkında şunları söylemektedir: "Başkan, milletin tecessüm etmiş hali ve onun çıkarlarının başlıca koruyucusu ve tanımlayıcısı olarak kabul edilir... Bu görüşe göre başka kurumlar –meselâ mahkemeler ve yasama organı- can sıkıcı şeylerdir... Bu kurumlara hesapverirlik, kullanması için başkana vekâleten verilmiş sınırsız otoritenin önündeki engellerden ibaret gibi görülür. Delegasyoncu demokrasilerde adaylar, çıplak, kurumsallaşmamış iktidar ilişkileri dışında hemen hemen hiçbir sınırlamaya tâbi olmadan hüküm sürme şansı için yarışır. Seçimden sonra da, seçmenlerden/delegelerden, başkanın yaptıklarının pasif ama alkışlayıcı seyircileri olmaları beklenir... Temsilî demokrasinin ayırıcı özelliği olan yatay hesapverirlik, delegasyoncu demokrasilerde ya hiç yok, ya da son derece zayıftır. Üstelik yatay hesapverirliği etkili kılan kurumlar, delegasyoncu başkanlarca kendi 'misyon'larının önünde gereksiz ayak bağları gibi görüldüğünden, başkanlar, bu kurumların gelişmesini önlemek için büyük çabalar harcarlar." Başkanlar, "vatanın kurtarıcıları" olarak görülürler. Delegasyoncu başkanlık rejimlerinin özellikleri arasında, siyasetin aşırı ölçüde kişiselleşmesi ve başkanların parlamentoları by-pass ederek ülkeyi başkanlık kararnamele ile yürütme eğilimlerine de değinilebilir. Gerçekten, çok özel ve kendisine özgü şartları olan ABD dışında, başkanlık sisteminin uzun süreli ve istikrarlı bir demokrasiye vücut verdiği örnekler bulmak zordur. ABD'ni takliden başkanlık sistemini kabul etmiş olan Latin Amerika ülkelerinin hemen hepsinde demokratik süreçler, ya askerî darbeler ya da Juan Peron, Alberto Fujimori, Hugo Chavez gibi liderlerin popülist otoriter yönetimleriyle kesintiye uğramıştır. Güney Amerika'nın dört önemli ülkesi (Brezilya, Arjantin, Şili ve Uruguay) yakın geçmişte uzun süreli askerî diktatörlüklere sahne olmuştur. Uzunca bir dönem nispeten istikrarlı bir demokrasiyi sürdürmüş olan Venezuela, yakın geçmişte Hugo Chavez liderliğinde bir popülist otoriterizme savrulmuştur. Mueller,2014:121)Latin Amerika'nın diğer bir önemli ülkesi olan Meksika, yüzyıla yakın bir hegemonyacı tek-parti (Devrimci Kurumlar Partisi,PRI) yönetiminden ancak yakın zamanlarda yarışmacı bir rejime geçebilmiştir. Demokrasinin üçüncü dalgasında özellikle değişen dış konjonktürün etkisiyle Latin Amerika'da askerî yönetimler dönemi kapanmış görünse de bu demokrasiler kırılğan ya da delegasyoncu niteliklerini korumaktadırlar.

Politika Yapımındaki Sorunlar:

Türkiye'de başkanlık sistemini savunanların sık sık başvurdukları bir argüman, parlamenter sistemin hızlı ve tutarlı politikalar izlenmesinde sorunlar yarattığıdır. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, yakın zamanlardaki bir demecinde bunu açıkça ifade etmiştir: "Şu anda inanın patinaj yapıyoruz... Son 3 senedir ekonomik olarak bir patinaj içerisindeyiz... Bizim önümüzde bir engel olmadan, süratle, hızla gitmemiz lâzım. Eğer sistem rahat çalışırsa, inanıyorum ki 2023 hedefimizi yakalama konusunda daha farklı yol alırız. Biz bu seçime kadar kişi başı millî geliri 15 bin dolara çıkarmayı hedeflemiştik. Bunu yakalayamadık. Çünkü, sistemde sıkıntı var. Sistem ciddi manada engelliyor. Oysa O'Donnell'in belirttiği gibi, delegasyoncu başkanlık demokrasilerinde politikaların oluşturulması ve uygulanması bakımından çok daha ciddi sorunlar vardır. Kurumsallaşmış demokrasilerde kararlar daha yavaş alınır da, bunların oluşturulmasındaki kurumsal mekanizmalar ve tartışma süresi, hata ihtimalini azaltır ve bir kez kararlar alındıktan sonra onların uygulanmasını kolaylaştırır. Oysa delegasyoncu demokrasilerde kararlar, başkan ve yakın çevresi tarafından, geniş bir tartışma ve istişare sürecine sunulmaksızın alınır. Yazarın örnek gösterdiği: Arjantin, Brezilya ve Peru'daki istikrarlaştırma "paketler"i, "felaketli" sonuçlar doğurmuştur. Olumsuz sonuçlar karşısında bunlarda sık sık değişikliklere gidilmiştir. Paketlerin başarısızlığı,

başkanın popülaritesinde ciddi bir erimeye yol açmıştır: “Bunun sonucu, umutsuzluk şartları altında politika yapımıdır: Büyük popülariteden genel aşağılanmaya savruluş, hızlı olduğu kadar dramatik de olabilir. Sonuç, hükümetin mutlak iktidarıyla iktidarsızlığının garip bir karışımıdır.” (O’Donnell, :66)

Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmalar

Türkiye’nin siyasal sistem arayışında parlamenter sistem içerisinde siyasal parti yapısının parçalanmışlık halinin ortaya çıkardığı siyasal istikrarsızlık ve vesayetçi yapıların bu istikrarsızlıktan yararlanarak siyasal alana müdahalesiyle demokrasinin bir türlü yerleşmemesi, yeni bir sistem arayışının en önemli sebebidir. Parlamenterizmin krizi ve tutarsız koalisyonların ortaya çıkardığı siyasal istikrarsızlık üzerine odaklanarak sürdürülen bu tartışmalar uzun yıllardan bugüne sürekli gündemdeki yerini korumaktadır. 2. Türkiye’de başkanlık sistemi tartışmaları için geniş bir literatür bulunmaktadır. Son dönem başkanlık tartışmaları için bkz. (Aslan,2015:122)

İlk itiraz alanı, daha çok meselenin özüne inmeyen, kategorik söylemler üzerinden çerçeveslendirilen ve belirli siyasal duruşlar üzerinden temellendirilen argümanlara yaslanmaktaydı. Burada başkanlık sisteminin, doğal olarak geniş toplum kesimleri tarafından, ayrıntılarının bilinmemesinin getirdiği durumun manipüle edilmesiyle, Türkiye siyasetinde işlevsel olarak kullanılabilir söylemler öne çıkarılmıştır. (Aslan,2015:122)

Bu açıdan bakıldığında modelleme tartışırken yapmamız gereken, başkanlık sisteminde, etkin yönetim ve gelişmiş bir demokratik sistem için Türkiye özelinde

“denetim ve denge” mekanizmasının nasıl daha iyi dizayn edilmesi gerektiğidir.⁸⁸. Bu konudaki güncel tartışmalar için bkz. (Duran,2015:

Denetim ve denge sistemi, başkanlık rejimlerinde yasama ve yürütmenin çifte meşruiyet temelinde, her iki yapının da güçlü olmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu iki yapı çeşitli mekanizma ve yetki dağılımı ile birbirini dengeleyebilmektedir. Türkiye için başkanlık modellemesinde de diğer ülkelerde bu denetim ve denge sisteminin nasıl uygulandığına ve uygulama sırasında çıkan krizleri aşmak için hangi iyileştirmelerin yapıldığına odaklanmak gerekmektedir. (Miş,;2015)

Türkiye’de başkanlık veya yarı-başkanlık sistemi önerileri, zaman zaman siyasal gündemimize girmiştir. Özellikle 1990’lı yıllarda, merhum Turgut Özal ve Süleyman Demirel cumhurbaşkanlıkları döneminde bu önerileri dile getirilmişlerse de, konu kamuoyunda ciddi bir destek bulamadan kısa zamanda gündemden düşmüştür. Günümüzde ise, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve iktidar partisi AKP’nin “Türk tipi” bir başkanlık sistemini ısrarla savdukları ve bu sorunun, 7 Haziran 2015 milletvekili seçimi kampanyasının temel temalarından biri olacağı görülmektedir. 1982 Anayasasının kurduğu hükümet sistemi, anayasanın yapılışındaki özel şartların sonucu olarak, parlamenter rejim modelinden önemli ölçüde sapmış ve cumhurbaşkanına bir parlamenter devlet başkanının sembolik yetkilerinin ötesine geçen hayli önemli anayasal yetkiler tanımıştır. 2007 anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının halkça seçilmesi sisteminin kabulü, bu melez sistemi yarı-başkanlık sistemine bir adım daha yaklaştırmıştır. Ancak, bu değişiklikten sonra dahi sistemin, özünde parlamenter sisteme daha yakın olduğu söylenebilir. Nitekim parlamenter rejimin temel kuralları olan, hükümetin parlamentoya karşı siyasal sorumluluğu, karşı-imza kuralı, Cumhurbaşkanının aynı zamanda yetkisizliği anlamına gelen sorumsuzluğu ilkeleri, Anayasada açıkça yer almıştır. Anayasanın 104’üncü maddesiyle cumhurbaşkanına tanınan yetkiler uzun bir liste oluşturmakla beraber, bunlar siyaset oluşturucu yetkiler değil, ya da engelleyici-veto edici yetkililerdir.

Hükümetin genel siyasetinin yürütülmesi başbakan ve bakanlar kurulunun yetki ve sorumluluğundadır (Ay, m.112). Bugünkü hükümet sistemimize Fransız literatüründe kullanılan bir

deyimle, “zayıflatılmış parlamentarizm” (parlementarisme attenué) adı verilebilir. (Özbudun, 2014: 360)

AKP, 2007 seçim beyannamesinde klasik parlamenter rejim ilkelerine uygun bir yeni anayasa yapılmasını savunmuş ve bu yönde bir taslak hazırlanmış olduğu halde, 2013 yılında Anayasa Uzlaşma Komisyonu’na bunun tamamen zıddı bir başkanlık sistemi önerisi sunmuş ve o zamandan beri parti sözcüleri ve gerek başbakanlığı gerek cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Sayın Erdoğan, bu sistemi ısrarla savunmuşlardır. Başkanlık sistemi önerisi, AKP’nin 2015 seçim beyannamesinde oldukça genel ifadelerle ve ayrıntılara girilmeksizin yer almıştır. AKP önerisindeki başkanlık sisteminin, ABD’deki demokratik başkanlık sistemiyle hiçbir benzerliği yoktur. Zaten AKP sözcüleri, başlangıçtan beri bu sistemi “Türk usulü başkanlık” ya da “kendimize özgü başkanlık” ‘partili cumhurbaşkanlığı’ sistemi olarak takdim etmişlerdir. Bunu Cumhurbaşkanı Erdoğan da açıkça ifade etmiştir: “İlla ki ABD’deki sistemi almaya mecbur değiliz. Arı maharetiyle her çiçekten alırız, kendi sistemimizi kurarız, ortaya koyarız. Demir tavında dövülür. Türkiye için başkanlık sisteminin tam zamanıdır. Bunun adı başkanlık sistemidir, liderlik sistemidir. Esasen kadim geleneğimizdeki yönetim sistemi de budur.”

Türk usulü başkanlık sisteminin klasik başkanlık sisteminden ayrıldığı en temel nokta, başkanın ve TBMM’nin karşılıklı olarak birbirlerinin görevlerine son verebilmeleridir. Barın, 2014: 350)

Sonuç

Başkanlık sistemi, parlamenter sistem ve yarı başkanlık sistemi, demokratik hükümet sistemleridir. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin yumuşak bir biçimde parlamenter sistemin aksine başkanlık sisteminde kuvvetler ayrılığı sert biçimde birbirinde ayrılmışlardır yarı başkanlık sistemi ise bünyesinde hem başkanlığı hem de parlamenter sistemin bazı argümanlarını içerisinde barındıran melez bir sistemdir.

Hükümet sistemlerinin amacı, demokrasinin gelişmesi, bireysel hak ve özgürlüklerinin genişlemesi etkin bir yönetim, temsilde adalet, siyasal istikrar gibi konularda bir araç görevi görmektedir. Hükümet sistemleri arasında bir karşılaştırma yapılarak hangisinin daha demokratik olduğunu anlamak mümkün değildir.

Başkanlık sistemine karşı olanların gerekçesi, meydana gelebilecek kilitlenmeleri açacak anayasal mekanizmalardan yoksun olmasıdır. Bu gerekçe parlamenter sistemde güvenoyu ve fesih mekanizmaları bu işlev yerine getirilebilmektedir. Başkanlık sistemini uygulayan bazı ülkeler ise bu kilitlenmeyi karşılıklı fesih ile, yürütmenin yasamayı, yasamanın da yürütmeyi karşılıklı feshetmesiyle çözüm yoluna gitmişlerdir.

Başkanlık sisteminin Türk devlet geleneğine uygun olduğunu iddia edenlerin yaklaşımı doğru bir yaklaşım değildir. Asırlar önce yönetilen Türk devletlerinin başkanlık gibi yönetiliyor olması bugünkü teknolojinin geliştiği haberleşmenin yaygınlaştığı, insan haklarının devletlerin birinci gündem maddeleri olması eski Türk devleti sisteminin bugün de uygulanabilir olabileceğini savunma pek gerçekçi görünmemektedir. Başkanın belli bir süreliğine seçilmesi bu sürenin dolmadan halkın güvenini kaybeden ya da halkta karşılık almayan bir başkanın uygulayabileceği halkın istemediği politikaların önlenmesi mümkün görünmemektedir.

Başkanlık sistemi tartışmalarının Türkiye’de uzun bir mazisi vardır. Ancak geçen süre içerisinde genellikle başkanlık sistemi tartışması doğru mecrada yapılamamıştır. Tartışmanın uzun mazisine bakıldığında meselenin yapısal bir mesele olarak ele alınmadığı, konjonktürel olarak tartışıldığı görülmektedir. Siyasi kriz anlarında tartışmanın yoğunlaşması, krizler atlatıldıktan sonra konunun gündemden düşmesi, başkanlık sistemi meselesinin kısa vadeli ve yüzeysel tartışıldığını göstermektedir. Bunun yanında başkanlık tartışmalarının genel seyrine bakıldığında tartışmanın uygun mecrada ilerlemediği de görülmektedir. Parlamenter veya başkanlık sistemlerinden hangisinin Türkiye için daha uygun olacağına ve uygun sistemin birçok farklı örnek ve uygulama

içerisinden hangisine daha yakın olacağına odaklanması gereken tartışma, genellikle gündelik siyasi hesaplara hapsedilmiştir

Türkiye’de başkanlık sistemine geçiş tartışması demokrasi eksikliği ve yönetimde etkinliğin gereken düzeyde olmaması sorunlarına vurgu yapılarak tartışılmaktadır. Türkiye başkanlık sistem, en temelde, bir yandan katılımcı ve farklılıkları kucaklayan bir siyasi-toplumsal merkez inşa edecek ve bu merkezin iradesini devlet yönetimine en iyi şekilde yansıtabilecek biçimde dizayn edilmesini, diğer yandan da demokratik denge-kontrol mekanizmalarını göz ardı etmeden yürütmeyi etkin ve güçlü kılabilecek şekilde erkler arası ilişkilerin düzenlenmesini kapsamalıdır. Yürütme, yasama ve yargı organları arasındaki ilişkiler, merkezi-yerel yönetim ilişkileri ve atanmış-seçilmiş ilişkileri bu amaca hizmet edecek şekilde, demokratik siyasetin ilkeleri gözetilerek dizayn edilmelidir. Toplumunu daha da parçalayacak ve yürütmeyi zayıflatacak ve yasamanın denetimini azaltacak ve içerisinde denge-denetim mekanizmalarının bulunmadığı bir başkanlık modeli hem demokratik gelişmişlik hem de uluslararası alandaki etkinliği açısından ülkeyi bulunduğu noktadan aşağıya çekme riski taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Aslan Ali, “Türkiye İçin Başkanlık Sistemi: Demokratikleşme, İstikrar, Kurumsallaşma, SETA Analiz, Sayı: 122, (Nisan 2015

Barın Taylan, Türkiye’nin Yeni Anayasa Arayışı: 2011-2013 TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu Tecrübesi (İstanbul: XII Levha, 2014), s. 341, 367.

Duran Burhanettin, “Türkiye modeli başkanlık sistemi”, Sabah, 20 Şubat 2015; Nebi Miş, “Başkanlık Modeli Tartışmalarına Nereden Başlamalıyız?”, Sabah, 25 Nisan 2015. Fahrettin Altun, “Başkanlık sistemi neden gerekli”, Sabah, 5, Şubat 2015.

<http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/>,Erişim: 30.01.2015.

http://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yari_baskanlik.pdf, Erişim: 30.01.2015

Linz Juan J., “Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference”, Juan J. Linz ve Arturo Valenzuela, eds., The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives, vol. 1 (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1994), s. 3-87. Linz’in tezlerinin kapsamlı bir analizi için, bkz., Serap Yazıcı, Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002), s. 39-90

Miş Nebi, “Başkanlık Modellemesinde Denetim ve Denge”, Sabah, 2 Mayıs 2015.

Musil Pelin Ayan, “Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem, Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar”, Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin (der.) (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), s. 196-203.

Mueller Jan-Werner, Venezüela’da Chavez, Macaristan’da Orban ve Türkiye’de Erdoğan yönetimlerini, otoriter eğilimli popülist rejimlerin örnekleri olarak göstermektedir: “Erdoğan and the Paradox of Populism”, Project Syndicate, August 11, 2014.

O’Donnell Guillermo, “Delegative Democracy”, Journal of Democracy, (5 January 1994), s. 55-69.

O’Donnell, Guillermo “Delegative Democracy”, alıntı, s. 66.

Özbudun Ergun, Türk Anayasa Hukuku (Ankara: Yetkin Yayınları, 2014), s. 357-70.

“Paket Öyle de Böyle de Çıkacak”, Hürriyet, 21 Şubat 2015.

Sartori Giovanni, Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine bir İnceleme (çev., Ergun Özbudun, Yetkin Yay., Ankara 1997), s. 212-214; keza John M. Carey ve Matthew Soberg Shugart, eds., Executive Decree Authority (Cambridge, Cambridge University Press, 1998).

Sartori Giovanni, Parties and Party Systems: A Framework for Analysis (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), s. 131-145.

Stepan Alfred ve Cindy Skach, “Presidentialism and Parliamentarism in Comparative Perspective”, Linz ve Valenzuela, eds., The Failure of Presidential Democracy, s. 124-125.